

ХОРАЗМ ТАНБУР ЧИЗҒИЛАРИНИНГ ИЛМИЙ-АМАЛИЙ АСОСЛАРИ

“Хоразм танбур чизғилари” номи остидаги нота ёзуви ўзининг илмий ва тарихий аҳамиятига кўра минтақа муסיқий маданиятида алоҳида ўрин тутади. Сўнги тадқиқотлар бу ҳақиқатнинг нақадар ҳаётий эканини тобора яққол намоён этмоқда. Маърузамизнинг асосий мавзуси ана шу масаланинг айрим жиҳатларини амалий мисолларда далиллашга қаратилган.

Танбур чизғилари борасидаги сўнги кузатувларга кўра, бу ноёб манба айнаи чоғда том маънодаги “илмий рисола” ва Хоразмнинг Олти ярим мақоми ҳамда Дутор мақомлари битилган мукаммал нота матни экани далилланмоқда. Танбур чизғиларининг айнан шу икки тарафлама, яъни илмий рисола ва нота матни сифатидаги моҳияти алоҳида илмий ҳамда амалий аҳамиятга эга.

Мазкур манба илмий рисола ўрнида Форобий, Хоразмий ва Ибн Синолар давридан келаётган урф-одатларнинг вориси сифатида тарих майдонга чиқади. Дарҳақиқат, танбур чизғиларининг саҳифаларида сўнги асрларда минтақада яратилган илмий рисолалар, хусусан, Нажмиддин Кавкабий ва Дарвиш Али асарларида қўлланилган муסיқий-истилоҳий атамаларнинг бевосита амалда қўлланилганининг гувоҳи бўламиз. Айниқса, муסיқий шаклларнинг таркибий бўлакларига тегишли “хона”, “бозғуй” ва “оҳанг” атамаларининг тизимли равишда қўланилгани аҳамиятга молик.

Гап шундаки, мақомларнинг чолғу ва ашула йўллари ноталаштиришда маҳаллий созандалар шевасидан *даромад*, *сарҳона*, *миёнхат*, *фуровард*, *дунасра*, *авж*, *намуд*, *ранг* ва бошқа атамалар қўлланилади. Масаланинг мураккаб томони шундаки, турли воҳа устозлари бу ибораларни бошқа-бошқа, баъзан қарама-қарши маъноларда қўллайди. Фикримизни далиллаш

учун биргина мақом йўли, хусусан, Рост мақомнинг Хоразм, Бухоро ва Тошкентда овоз ёзуви ва нота матнларида битилган Рост мақомининг “Наврўзи Сабо” номли таркибий қисмини олиб кўрайлик.

“Наврўзи Сабо”илк бор 1880 йили танбур чизғилари воситасида ёзиб олинган. Бу матн европа нота ёзувига ўгирилиб, 2008 йилда чоп этилган. 1922 йили атоқли устозлар Ота Жалол ва Ота Ғиёслар талқинидаги “Наврўзи Сабо” В.А.Успенский томонидан Бухорода ноталаштирилиб, 1924 йили Москвада нашр этилган. 1936 йили беназир ҳофиз Домла Ҳалим Ибодов овози ва Шоназар Соҳибов танбур жўрлигида пластинкага ёзилган.

“Наврўзи Сабо”нинг Ари Бобохонов ёзувидаги нота матни 2012 йили Германияда чоп этилган. 1967 йили Юнус Ражабий талқинидаги нота матни Шашмақомнинг иккинчи китобида эълон қилинган.

Мазкур бирламчи манбаларнинг барчасини умумий европа нота ёзувига ўгирилган шаклининг қиёсий ўрганишлар шуни кўрсатадики, бир қарашда бу матнлар орасида умумийликни топишнинг ўзи қатор муаммолар туғдиради. Бу қийинчиликларнинг негизи асосан нота белгилари ва ибораларнинг турлича тартиб этилгани ҳамда уларни ягона тизимга тушириш билан боғлиқ. Мазкур масалалардаги кузатишларимиз, пировардида мавжуд овоз ва нота ёзувларини умумий тартибга келтиришимиз улар асосидаги умумий тартиб ва низомларнинг ички қонуниятларини тушуниш имконини туғдирди.

Фикримизни равшанлаштириш учун қилинган тадбирларни изоҳлаб ўтсак. Аввало, “Наврўзи Сабо”нинг танбур чизиги нусхасидаги кўринишини эътиборингизга ҳавола этамиз.

Иккинчи мисол. В.Успенский ёзувининг асл кўриниши. Бу матндан ҳам бугунги ижрочиларга бирорта натижа чиқариш ўта қийин. Шу сабабдан В.Успенский ёзувидаги куй жумлаларини лигалар билан белгилаб, сўз матни (Домла Ҳалим ижросидаги Амирий ғазалини) қўйиб, ушбу ўқишли ҳолга келтирдик.

В. Успенский нотаси

М.М. ♩ = 86

Ме-ни о - шуф - та эт-гон ул

ша-кар гуф- тор - лар - дур - лар,

Жу-ну-ним бо - и си бўл - гон

па-ри рух - сор - лар - дур - лар.

Юнус Ражабий ёзувида бошқа тамойиллар қўлланилган. Аниғини айтганда, Тошкент – Фарғона муҳиtida шеърый бирликларга эргашиб одат этилган хат-нимхат белгиларидан фойдаланилади. Унда хат бир байт шеър, нимхат эса унинг ярмига мос келадиган куй жумлаларини назарда тутди. Куй шаклининг таркибий бўлаклари даромад, миёнхат, дунастра ва авж-намудларга ишора этилмайди.

Ю. Ражабий нотаси

M.M. ♩ = 84-86

1.

Ти - рикқол-сам

ў - зим - ни баз - ми вас-линг ич - ра

сол - ғай - мен, фи - ро-қинг шид -

да - тин де ол - ма - сам, худ йиғ -

лай ол - ғай - мен

Ари Бобохонов ёзувларида эса, аксинча, куй шаклининг таркибий бўлаклари Бухоро устозларининг мактабида расм этилган тартиб ва низомларга кўра, батафсил равишда белгиланиб боради. Амалий назария урф-одатларидан мерос бу истилоҳий тизим, ўтмиш рисоалари ва амалдаги мақом йўллари орасидаги узвий алоқаларни қайта тиклаш имкониятини пайдо этади.

Ха-мў-ши - ро

за-бон до - да мо а-даб- ро бе - и-бо кар - да мо

ба-жо - нам ҳар чи бо - до - бод ар - зи

о - муд-да - о кар - да мо

В. Успенский			А. Бабаханов		
Жумлалар	Бошланган пардаси	Тактлар сони	Жумлалар	Бошланган пардаси	Такт сони
Даромад,	В кич окт	1-27	Даромад,	G 1-окт	1-23
Миёнхат I,	Es 1-окт	28-57	Миёнхат I,	C 2-окт	24-43
Миёнхат II,	G 1-окт	58-87	Миёнхат II,	E 2-окт	44-63
Фуровард,	C 2-окт	88-129	Фуровард,	A 2-окт	64-91
Намуди Сегоҳ,	Es 1-окт	130-156	Намуди Сегоҳ,	C 2-окт	92-107
Н.Сегоҳ миёнхати,	C-2 окт	157-192	Н.Сегоҳ миёнхати	G 2-окт	108-133
Намуди Наво (ранг)	A 1-окт	193-225	Намуди Наво (ранг)	Fis 2-окт	134-155
Намуди Ораз,	A 1-окт	226-240	Намуди Ораз,	Fis 2-окт	156-165
Н. Ораз Миёнхати,	G 2-окт	241-252	Н. Ораз Миёнхати	E 3-окт	166-173
Ораз замзамаси,	D 2-окт	253-267	Ораз замзамаси,	C 2-окт	174-183
Фуровард,	C 2-окт	268-309	Фуровард,	A 2-окт	184-209
Миёнхат I,	Es 1-окт	310-323	Миёнхат I,	C 2-окт	210-219
Супориш.	В кич окт	324-351	Супориш.	A 1-окт	220-237

Ю. Ражабий			Домла Ҳалим Ибадов		
Жумлалар	Бошланган пардаси	Такт сони	Жумлалар	Бошланган пардаси	Такт сони
Даромад,	F 1-окт	1-26	Даромад,	G 1-окт	1-22
Миёнхат I,	B 1-окт	27-44	Миёнхат I,	Cis 2-окт	23-42
Миёнхат II,	D 2-окт	45-64	Миёнхат II,	E 2-окт	43-62
Фуровард,	F 2-окт	65-92	Фуровард,	G 2-окт	63-100
Ду наср	F 2-окт	92-107	Намуди Сегоҳ,	Cis 2-окт	101-118
Фуровард	F 2-окт	113-136	Н.Сегоҳ миёнхати,	G 2-окт	119-144
Намуди Сегоҳ,	H 1-окт	137-154	Фуровард	A 2-окт	145-170
Миёнхати Намуди Сегоҳ,	Fis 2-окт	155-182	Миёнхат I,	Cis 2-окт	171-180
Фуровард	E 3-окт	183-200	Супориш.	A 1-окт	181-198
Ораз замзамаси,	C 2-окт	174-183			
Фуровард,	A 2-окт	184-209			
Миёнхат I,	B 1-окт	211-227			
Супориш.	F 1-окт	228-239			

Шундай қилиб, маърузамизнинг энг бозида қайд этилган фикр, яъни танбур чизғилари айни чоғда илмий рисола ҳамда мукаммал нота матни, деган ғоянинг амалдаги кўриниши бўлиб чиқади. Бу нодир манбадан оқилона ва унумли фойдаланиш эса сўнги пайтларда турли сабабларда юзага келган англашилмовчиликлар. Яъни, мақом тафаккурининг ўқ илдизларидан бўлмиш илм ва амалиёт муштарагини ташкил этувчи тартиб ва низомларни ҳаётга қайтариш имкониятини беради. Натижада, қадимий ва бой мусикий меросимизни замон талаблари даражасида ўзлаштириш ҳамда янги ижодий уфқларга йўл-йўриқлар кашф этиш имкониятини яратади.